

Filosoffen

Ved ANDERS FOGH JENSEN

Dannelse II

Foredrag på diverse højskoler og gymnasier

v. Anders Fogh Jensen - www.filosoffen.dk

1. Help yourself first.

"Help yourself first", sagde hun. I flyene finder man sikkerhedsinstruktioner, der fortæller, hvad man skal gøre i tilfælde af uheld: Hvor redningsvesten er, hvilken farve besætningsmedlemmernes redningsveste har, hvor nødudgangene er, at gasmaskerne vil falde ned - om ikke fra himlen - så fra de tekniske installationer i loftet. "Help yourself first, before you help others", sagde hun, stewardessen.

I filmen Fight Club påstår en af hovedpersonerne, Tyler Dyrden (Brad Pitt), at gasmaskerne er til for at bedøve folk med oxygen. Eftersom de fleste mennesker hyperventilerer under flystyrt, vil oxygenen kunne dæmpe frygten i bedøvelsens tåger, så de nedstyrtende vil kunne se lige så ligeglade ud som de mennesker, der er tegnet på de security instructions on board, som personalet viser os, hvor vi kan finde. Med andre ord: Tyler Dyrdens pointe er, at i en undtagelsestilstand har virkeligheden en interesse i bedøvelsen.

På TV har jeg set noget andet. Jeg har set alle mulige præsidenter, ministre og statsmænd erklære, at vi er i en undtagelsestilstand. I en undtagelsestilstand må

man gøre, hvad man normalt ikke vil gøre for at redde det bestående. I undtagelsestilstanden er loven truet, og man må sætte loven ud af kraft og gribe til våben for at redde loven. Man må gribe til vold for at redde freden. Først var det Vietnam, så blev det Nicaragua, så Somalia, så Afghanistan, Så Irak... snart bliver det Iran. Vi skal bare lige.... lidt vold, og så går det over. Vi er i en undtagelsestilstand ... Det, der er ved at ske i international politik, eller rettere: Det, der allerede er sket, er, at undtagelsestilstanden er blevet permanent. Undtagelsen er blevet regel.

Hvis man kobler de to indsigter: 1) i undtagelsessituationer har virkeligheden en interesse i bedøvelsen på den ene side, og 2) undtagelsestilstandens permanens på den anden side, så får man: Virkeligheden har en permanent interesse i bedøvelse. Den er fristende hurtigt at generalisere Tyler Dyrdens pointe fra Fight Club – og jeg tror det er en rimelig fortolkning af den tidsånd, den forsøger at fremmane – at vi lever i en bedøvelsestid, hvor vi vader rundt i tåger af oxygen. Måske er det rigtigt, at kulturen er et nedstyrtende fly, hvor vi i kraft af mediernes iltudslip og egen hyperventilation i en stadig mere stresset hverdag bringes til ligegyldighed som sikkerhedsmanualernes mennesker, der tager det helt roligt. Det er som om det dæmrer, at katastrofeunderholdningen dækker over en større katastrofe. Ved at suge os ind i indholdet af den enkelte katastrofe – hvad enten den skyldes fyrværkeriekspllosioner, jordskælv eller terror – rettes opmærksomheden væk fra den egentlige katastrofe, nemlig at vi er blevet katastrofejunkies, der skal have et skud ulykke hver dag for at opretholde forståelsen af os selv som lykkelige.

Det er blandingen af katastrofen og chancen, der fylder os med underholdende lattergas. Endnu mere effektiv bliver bedøvelsen, hvis dem, der har gasmaskerne på, hyperventilerer. Måske er det derfor, at alting skal gå så stærkt. Ude på byens barer kan man finde såkaldte TP-automater. Trivial Pursuit-automater. De har noget meget tidstypisk over sig, nemlig at man scorer point ved at svare hurtigt. Man har med andre ord en god undskyldning for ikke at tænke sig ordentligt om, fordi man skal svare hurtigt. Det forekommer mig typisk for vor tid, at tiden skal redde os fra at blive målt. Hvis man er bange for at blive testet, så kan man indføre en tidsbegrænsningen: Jeg skrev min stil i sidste øjeblik – derfor kunne jeg ikke nå at

skrive den bedre – derfor er min karakter ikke en måling på hvad jeg i virkeligheden kan, men på, hvad jeg kan, når jeg skal gøre det hurtigt. Men mit spørgsmål er: Hvornår lader du os se, hvad du virkelig kan? Det gør du sjældent, for du indfører tiden som begrænsning: Se, hvad jeg kan gøre, under hyperventilation.

Katastrofe, chance og hyperventilation: Dannelse egner sig ikke særligt godt til vor tid. For dannelse tager tid.

Man kunne nu fortsætte dette foredrag om kulturen som et nedstyrtende fly fuldt af passagerer, der sidder og bedøver sig med katastrofer. Spørgsmålet er, om man imidlertid ikke selv ville være lige så meget katastrofejunkie, hvis man tillod sig selv at gå rundt i de kritiske tåger og spille bedrevidende? Det tror jeg, at der er en stor risiko for.

Den holdning, at kulturen er et nedstyrtende fly fuld af bedøvede passagerer forekommer mig mest af alt at være et forsinket 80'er-digt, der kun kan skyde ned og vælge fra – og ikke tør at forlige sig.

Hvad enten vi vil det eller ej, så lever vi i et tvangsægteskab med kulturen. Så ville det nok være dumt at starte et skænderi fra første dag.

I stedet for på forhånd at mistænke stewardesserne for kun at være narkosygeplejersker i storkapitalens nervebusiness – men uden at udelukke, at de faktisk er det – i stedet for at beskylde dem for kun at ville bedøve os i falsk tryghed, så skulle man måske prøve at lytte til, hvad de rent faktisk siger til os. De siger: Når gasmasken falder ned, så tag den på før du hjælper dit barn. Help yourself before you help others. Hvorfor det? Er det da ikke vigtigere at redde et barn end en voksen? Jo, men det kunne jo hænde, at du ikke var i stand til at sætte gasmasken ordentligt på dit barn, hvis ikke du kunne ånde selv. I så fald ville der være to omkomne.

Det kan være svært at vide, hvordan man tager ansvar for egen dannelse, hvis man ikke ved, hvad dannelse er. Jeg vil i det følgende forsøge at give nogle svar på hvad dannelse er – og så er det op til jer selv at tage ansvaret for den. Hvis jeg i mit svar kommer til at referere til forfattere eller filosoffer, som I ikke kender, så bliv ikke bange. Det er kun det tydeligste tegn på, at I ikke kan forvente, at I bliver dannede af at gå i gymnasiet eller på HF. Det må I selv sørge for.

I 1931 var Knud Sønderbys diagnose af tidsånden, at vi lever "Midt i en Jazztid". Det gør vi ikke længere. Nu lever vi midt i en Quiztid. Dannelsesniveauets tilstand kan aflæses på udviklingen af Quizerne og på Quizernes udbredelse. En gang handlede det om at beundre et utroligt vidensniveau hos en specialist i sommerfugle eller fjerne galakser. Nu er niveauet sænket, så vi alle kan sidde og følge med. Jeg har naturligvis ikke noget imod at vi alle kan sidde og gætte lidt med og more os hjemme i stjerne, men det er dog bemærkelsesværdigt at den måbende beundring for geniet er erstattet af underholdningen, hvor almindelige mennesker skal vinde bunker af penge og hvis ikke ud af egen hjerne, så ved eget held, ved at stå og skrabe med en bæverhale på et stort skrabelod. Hvem vil være bævermillionær? Måske ser TV-quizzerne ud som de gør, fordi de skal afspejle tilstandene i virksomhederne, hvor folk hele tiden skal konkurrere om individuel bonus eller om ikke at blive stemt ud.

- Første præmis: Ikke alt, kulturen producerer, er skabt for at pacificere os.- Anden præmis: Kulturen rummer en fare for pacificering, for mental iltsvind, for åndelig muskelsvind. Der er ingen grund til at behandle tvangsægteskabet med samtidskulturen som en katastrofe, tværtimod er der god grund til at prøve at lære at leve med den og i den, fordi det ligesom sproget, rummet og kroppen aldrig er noget vi kan slippe af med.- Tredje præmis er: Kulturen giver også svar på, hvordan man håndterer dens farer: Help yourself first, before you help others. Hvis det nu er rigtigt, at kulturen er i en krise, så var det måske tid til selvhjælp. Måske er det det, som vores stewardesse vil fortælle os: Hjælp dig selv og de andre ved at hjælpe dig selv først. Hvordan gør man det? Man tager ansvar for egen dannelse.

2. Dannelse og massen i mig selv

Den tyske filosof Elias Canetti siger: "Dannelse er individernes ringmur om massen i dem selv." Idet ligger mine præmisser gemt: Kulturen kan være farlig, men der kan gøres noget og... det, der kan gøres er: Dannelse.

En foreløbig definition af dannelse lyder: Dannelse er en håndtering af kulturelle farer. Hvori ligger faren? Canetti svarer: Massen. Hvad er en masse? "Hæld den omrørte masse i et fad" siger opskriften. Massen er det udifferentierede. Æg, mælk,

mel og gær bliver til masse. Masse er "matter in motion", siger fysikerne. Ligeegyldigt stof, der er sat i bevægelse af en kraft.

Således Newton: Der er masse og kræfter mellem masser - massetiltrækning. I den antikke verden havde man ikke masse. Man havde en masse ting, der hørte hjemme sine steder. Derfor var bevægelsen ikke ligeegyldig, men en bevægelse mod mere eller mindre orden, altså en kvalitativ forskel. I den moderne verden bliver massen neutral. Indifferent. Massen er det udifferentierede. Der skelnes ikke i massen.

Bevægelse er blot ligeegyldig matter in motion. Alligevel havde grækerne noget, der lignede. Aristoteles overtager Platons begreb om eidos. Hos Platon oversætter vi eidos med idé. Idé er det som tingene er indbegrebet af, det, som gør dem til det, de er. Sengen er seng, fordi den er indbegrebet af sengens idé. Huset er hus, fordi det er indbegrebet af husets idé. Hos Aristoteles oversætter vi eidos med form. Det omvendte begreb til form er stof, hylè. Murstenens stof er leret, dens form er murstenen; samtidig er murstenen stof i husets form; huset er stof i byens form osv. Der består et hierarki, og i begge ender har vi rene grænsebegreber: I den ene ende er der det rene uformede stof, og i den anden ende er der Gud, som er ren form uden stof. Hvad siger Aristoteles? Han siger: Jo mere formet noget er, jo finere er det. Og: Form er en bestemmelse - det noget skal blive for at blive sig selv.

Figuren med stof og form kan vi bruge i forhold til Canetti. Canetti siger nemlig ikke, at massen, det er de andre. Det var det, borgerskabet gjorde for at afgrænse sig selv som borgerskab. Nej, massen er i os alle. Massen er en stoflighed i os alle; faren er, at vi nøjes med at være stof. Stof kan selv de mest primitive væsner finde ud af at være, stof er en fare, som man må danne en ringmur omkring. Ikke en ringmur som den danske indvandringslovgivning, men en ringmur inde i dig selv. Pas på dig selv - igen: Canetti og stewardessen siger altså: Pas på dig selv. Pas på dig selv ved at passe på at noget i dig selv ikke overtager dig selv. 'Help yourself first' har nu to dimensioner: 1) Hjælp dig selv for at du ikke spreder massens kræfter og 2) hjælp dig selv for at du kan hjælpe andre. Interessant nok viser det sig, at de to personer i vores fly - vi er tilbage til Fight Club - interessant nok viser det sig, at de to personer er den samme person; hovedpersonen, der har mistet troen på at noget gør en forskel, og derfor er fortvivlet, og hans alter ego, der har taget konsekvensen af

denne tro og blot lever bevidst overfladisk.

"Gift dig eller gift dig ikke, du vil fortryde begge dele", siger en person hos Kierkegaard: Ham, man kalder æstetikerens. Han lever et bevidst overfladisk liv, fordi enhver dybde forekommer ham illusorisk. Som Don Juan vandrer han fra kvinde til kvinde, for det at engagere sig i nogen kvinde er ubetydeligt – eller værre: det ville jo blot hindre ham i at gå videre. Alle kvinder er ens. Alt er ensartet. Det er det forskelsløses politik, det udifferentieredes politik – det er massens politik. Mere end nogensinde synes massen at være det, der er ligeglad. Massen var engang det varme. Massen, det var arbejderne der stimlede sammen i fabrikkerne og på gaderne og gjorde oprør. Nu er massen blevet kold som Don Juan. Den sidder derhjemme i stuerne og ser TV-quiz, kun forbundet med hinanden af fjernsynskabler. Massen giver dannelsen den kolde skulder: "Pas på dig selv" tømmes for alvor for betydning, fordi der ikke er noget selv at tabe. Det selv, man skulle passe på, har man aldrig fået dannet. "Pas på dig selv" betyder i massen "pas på din ejendom" hhv. "Pas på dig selv", "dan ringmur" og "æd dig selv". Nede i mit motionscenter er der én ansat til at oppiske alle de stakkels kroppe, der grundet tidens idealer og egne usunde vaner har anbragt sig i en smertelig galejsituation, som de ikke desto mindre kun kommer ud af, hvis de påfører sig selv mere smerte. Den råbende mands foretrukne kampråb – til kampen mod sig selv – er: "Æd jer selv".

Det forekommer mig at være både ligheder og forskelle mellem "pas på dig selv, at du ikke mister magten over dig selv til massen i dig selv" og så dette "æd dig selv". Opråbene til galejerne i de moderne romaskiner er som opfordringerne til opbygning af en indre mur begge indspundet i en moral: Slip ikke det løs, giv ikke los. "Æd jer selv" er også et kristent begreb: Lad viljen sejre over kødet. Advarslen mod massen i selvet er skrevet i moderne tid efter det har vist sig, hvad byernes og fabrikkernes sammenstuede masser kan afstedkomme: Glohed mobilisering. Kampen mod kroppen er en anden anstrengelse end kampen mod dumheden eller det ukontrollerede i dig selv. Hvis jeg åd mig selv, ville jeg blot have mig selv i maven. Canettis opfordring forekommer mig at være bedre: Træk grænser for dig selv og i dig selv. Help yourself first.

3. Dannelse handler om grænser - at kende, at trække og at overskride.

3.1 Dannelse handler om at begrænse sig

Dannelse handler om at begrænse sig, om at danne ringmur omkring massen i sig selv. Da Odysseus skal sejle forbi sirenerne ved han, at han vil blive fristet af deres smukke sang. Han binder sig derfor til masten for ikke at kaste sig i fordærv.

Dannelse handler om at kende verdens kræfter så godt, at man undgår at gøre det dumme, som frister. Hvad enten det handler om at indvandring, undtagelsestilstande, forhold mellem venner eller mellem fremmede, så er dannelsen en horisont, der kan hjælpe en til at begrænse sig, fordi man kan se tingene i perspektiv.

3.2 Dannelse handler om at overskride grænser (for sig selv)

Men dannelse handler ikke kun om at kende sig selv. Dannelse handler om at overskride sig selv. Dannet bliver man ikke ved at vende sig indad mod sig selv og undersøge sin navle, men ved at søge at kende verden. Kun ved at gå fuldstændigt op i verden kan man være heldig at dannes derude et sted. At starte med sig selv er et dårligt udgangspunkt for dannelse, også selv om det er enormt in i de pædagogiske trends for tiden.

Den, der starter med navlen som udgangspunkt regner som regel med at forvente at verden er en livmor, og bliver skuffet, når den ikke viser sig at være det. Jeg siger: Det er bedre at starte med verden.

3.3 Dannelse handler om at kende denne verdens grænser

Dannelse handler om begrænselse og overskridelse. Men det handler også om at kende grænser. Dannelse handler også om at kende til denne verdens grænser. Hvis vi et øjeblik vender tilbage til de amerikanske film og bedøvelsesscenarierne: Truman er i The Truman Show udsat for et kæmpe komplot; han er med i et stort TV-show, hvor alt er arrangeret for ham i et kunstigt livmor-agtigt univers. Universer kan være så lukkede om sig selv, så selvbekræftende og samtidig så glatbarberede, at man ikke kan se at det hele bekræfter sig selv. Dannelse handler om at opdage denne verdens grænser – at sejle imod væggen.

Dannelse handler om at få sig en horisont, så man kan sætte denne verden i perspektiv – og se hvilke ting, der er oppe i tiden nu. At få sig en horisont er som at

have sovet på det. Det er at kunne se det hele lidt mere i forhold til hinanden. Det kræver tid – og det tager tid at dannes, at danne sig en horisont.

4. Dannelse: Begreb og historie

Dannelse og nationaldannelse

Når man taler om dannelse taler man ofte om kànon: Det er de og de bøger, du skal have læst. Ofte formuleres det som en national størrelse. Det har rødder i det 19. århundrede, at dannelsen skulle være en nationaldannelse. I oplysningen tænkte man dannelse som et universalkendskab – det var her, man begyndt at lave en encyklopædi

Det er i parentes bemærket også slående, at man (her i 2005) er så optaget i vores lille andedam af H.C.Andersen-jubilæet, når det samtidig er 400-året for den første europæiske roman, nemlig Cervantes' Don Quijote. H.C. Andersen har været temmelig betydningsløs sammenlignet med Cervantes – men det er noget som de synkende nationalstater klamrer sig til, ligeså vel som gårsdagens fodboldlandskamp.

Alt det med det nationale spillede mig i hvert fald ét spørgsmål i hænde, nemlig: Kommer dannelse af noget med Danmark eller dansker? Nej, det gør det ikke.

Don: gjort

Dannet kommer af plattysk 'dan': gjort. 'At gøre' hedder 'don', som i det engelske 'do'. Vi har stadig den betydning i 'dont': Dagens dont – det, der er at gøre.

Spørgsmålet om hvad menneskets dannelse er spørgsmålet om, hvad det har at gøre, hvad dets opgave er. Aristoteles ville sige: Noget har at gøre, hvad der er dets form. Hvad er da menneskets form? Mennesket er et zoon politicon, et socialt væsen. Menneskets opgave at blive menneske er da at blive et socialt væsen. Menneskets dont, dets dannelse, er at forme sig som det, det er bestemt til. Eller vi kunne sige: Menneskets dont er at forme sig i sit eget billede.

Definition: Dannelse er at forme sig i menneskets billede.

Bildung

Hermed er vi ovre i det begreb, der i aller højeste grad har givet begrebet dannelse

sit indhold: Billede – Bildung. Det begreb har vi tilbage fra det 16. århundrede, hvor det betød noget ganske andet. Jeg vil nu bringe et lille dannelsesindslag i spil, nemlig dannelsens historie:

16. århundrede

Mennesket var i det 16. århundrede Guds indbildning. Gud har fundet på mennesket, og Gud har præget sig ind i mennesket. Han har skrevet sig ind. På den måde er mennesket både en Gebilde, en skabning, og en Abbildung: En illustration.

Mennesket er det billede, der er tegn på, at der er en Gud. Idéen om Bildung er del af idéen om, at de jordiske ting rummer Gud i kimform, de er et billede på ham. At mennesket er skabt i Guds billede betyder, at de er hans signatur på jorden.

Mennesket er formet som Gud, og dannelsesopgaven er at tydeliggøre dette billede: At lade det stå frem gennem sine gerninger, at man er Guds skabning. At gøre sig selv til det naturlige bevis på Gud. Opgaven er at blive tegn.

Luthers protestantisme gjorde op med den katolske ortodoksi, og det vil blandt andet sige med muligheden for gennem aflad at gøre sig fortjent til frelse. I

protestantismen er det allerede afgjort på forhånd, hvem der er udvalgt til frelse, og hvem der ikke er. Man kunne gætte på, at dette førte til passivitet, druk eller hor på jord, men det førte faktisk til en enorm arbejdsomhed, der blev en afgørende drivkraft i kapitalismens udvikling. Hvorfor gjorde det det? Jo, fordi det blev afgørende at frembringe tegn på, at man er Guds udvalgte. Renæssancens opgave var at frembringe de tegn, som allerede lå indskrevet i kosmos.

Det 18. århundrede

I det 18. århundrede sekulariseredes billedbegrebet; dannelsesbegrebet får et jordisk indhold – dets indhold blev mennesket: Det, som dannelsen nu skal, er at humanisere; dannelse skal spændes for pædagogikkens vogn for at menneskeliggøre verden gennem dannelsen af mennesket.

Rousseau: Åndsnatur

Hos oplysningsfilosoffen Rousseau handlede det om at få det naturlige frem. Hvad er menneskets natur? Mennesket er åndsnatur. Mennesket er bestemt til ånd fra naturens side, og spørgsmålet om at lykkes eller fejle med denne bestemmelse bliver spørgsmålet om at være ånd. Ikke at være ånd er unaturligt. Dannelsen –

Bildung – bliver et pædagogisk åndsprojekt.

Romantik

Hos romanikerne rykker ikke blot menneskenaturen, men naturen i det hele taget i centrum. Dannelsen er det, der skal formidle mellem ånd og legeme i naturens billede.

Vi kan med fordel trække Aristoteles ind igen for at forklare, hvad der menes med dette. Aristoteles spørger: Hvad vil det sige at kunne bygge et hus? Det vil sige at bygge det, som naturen ville have gjort, hvis den kunne bygge huse.

At dannes er for romantikeren Herder at formidle åndsnatur og legemsnatur, at få naturen til at gå op igennem sig selv – at skabe – Bilden – sig selv som naturen har gjort det. Bilden vil sige to ting: Ausbilden: 1) at udvikle, at uddanne det anlæg, man har. Gebilde: 2) At forme sig som Guds billede. Heri ligger såvel noget gjort, som noget gørende: Mennesket er en enhed af noget frembragt og noget frembringende – noget der er dannet og noget dannende. Opgaven er at danne noget ud af det dannede potentiale, man har.

Goethe

Hos Goethe (1749-1832) sker der noget interessant. Goethe er blandt andet kendt for sine dannelsesromaner, Wilhelm Meisters Lehrjahre fra 1796 og Wilhelm Meisters Wanderjahre fra 1832. Goethe (1749-1832) er en interessant skikkelse, fordi han har oplevet de sidste hekseafbrændinger, den franske revolution, den begyndende industrialisering og de første jernbaner. De to værker handler om dannelsesrejser, og en pointe med sidstnævnte er, at der altså er to: Læreårene, en rejse, der skal modne en fra dreng til mand – den kender vi nu i form af backpackeren. Og vandreårene, der ikke blot skal modne den modne yderligere, men hvor han også skal virke i verden med sin lærdom. Stewardessen titter frem her: Help yourself-læreårene – before you help others – vandreårene. Men hvad nu med Goethes Unge Werthers lidelser? Er det en dannelsesroman, en roman om hvorledes det indre udvikles i mødet med det fremmede? Nej, det vil jeg mene, at det ikke er. Werther lader sig i sin betagelse af Lotte – og i sin betagelse af sin egen betagelse af Lotte – ikke begrænse af den ydre verden. Lotte er på vej til at blive gift, men Werther

accepterer ikke de ydre nødvendigheder; han anerkender ikke verden, han anerkender ikke grænser, han lader sig ikke begrænse. Og når man ikke lader sig begrænse, dannes man ikke.

Wilhelm Meister går i interaktion med verden; han lader sig begrænse af den, og derfor sættes en dialektik i gang mellem ham selv og verden, en erfaringsdialektik. Den inderlighed, der ligger i Sturm und Drang-værket om Den unge Werther (1784) kommer til udtryk som breve: Der er kun en jeg-vinkel på tingene. Wilhelm Meisters Lehrjahre er derimod banebrydende indenfor romankunstens udvikling af en fortællertype, der kan bevæge sig tæt på og væk fra begivenhederne. At dannes er altså ikke blot at blive opdraget, men at erfare – endnu ligger heri mestendels at man i mødet med verden udvikler det, der ligger potentielt i én. Werther, der lukker sig, erfarer ikke. Hermed har vi anslået, at erfaring og dannelse hænger nøje sammen.

Senere – eller rettere, i samtiden hos Hegel – skal erfaring komme til at betyde noget lidt mere radikalt: At erfare er at nedbrydes. For det viser sig, at virkelige erfaringer er negative hændelser, det vil sige der, hvor forestillingerne om verden ikke bekræftes, men bryder sammen. Werthers forestillinger om verden passer ikke med verden, men de bryder heller ikke sammen. En betingelse for at kunne erfare er en vis skrøbelighed: At man kan bryde sammen. Kun ved at bryde sammen kan man erfare. Kun ved at miste sig selv kan man dannes. Denne vekselvirkning mellem opbygning af forestillinger, fastholdelse, møde og sammenbrud er det særligt menneskelige for Hegel. Derfor kan han sige om mennesket, at "Mennesket er kun, hvad det er gennem dannelse."

Dannelse er altså en proces og ikke et resultat – det er gennem fortløbende dannelse, at mennesket bliver menneskeligt. Goethes værk om vandreårene, Wilhelm Meisters Wanderjahre fra 1832 tematiserer dette: Hvorledes skiller man sig af med sit første dannede selv for at frembringe et andet selv? Det kan man for Goethe og Hegel kun derved, at det andet selv ligger i det første selv, men må bringes til udfoldelse. Det kan godt være, at mødet med gymnasiet har en dannende virkning, men man er ifølge de herrer ikke dannet for altid blot fordi man har gået i gymnasiet eller på HF. Dannelse er ikke en tilstand, det er en stående opgave. Man

kan nok være blevet dannet, men man kan ikke være dannet. Man kan være dannende.

Definition: Dannelse er en proces, hvor man dannes. Kun fordi man har mistet sig selv, kan man dannes. Men ikke alle processer, hvor man mister sig selv, er dannende.

Det 20. århundrede

Dannelse var for Hegel det, hvorved mennesket blev menneske. I det 19. og 20. århundrede bliver dannelsesspørgsmålet et kulturelt spørgsmål: Hvorledes sikre, at kulturen bliver menneskelig, når det umenneskelige bliver mere og mere gennemgribende i den menneskelige kultur? Hvorledes opstille en ringmur mod den totale erosion af værdilandskabet udi videnskabens, teknologiens, industriens og forvaltningens meningsløse hav? Svaret er: Dannelse.

Sjette definition: Dannelse er kystsikring mod nihilismen.

I første omgang giver det sig i det 19. århundrede udslag i en række kultur- og uddannelsesprogrammer, der skal udvikle individer til at være receptive overfor kulturen. Det er herfra vi udtrykket "almendannelse" – det er nu noget alle kan blive og stadig flere skal være. Opgaven er at indbilde det ideale i det almindelige menneske og senere, i det 20. århundrede, at indbilde kulturens værdier i mennesket. Dannelsesprogrammet handler om at programmere mennesket til samfundets sæder og skikke, at underordne individet kulturen. Emma Gad toner frem.

Denne statskodificering af indbildningen, af dannelsen og videnskabeliggørelsen af den får Nietzsche – hvis mission synes at være at redde evnen til billeddannelse – får Nietzsche til i 1873 at tale om "gemengørelsen af dannelsen" som et forstadium til barbariet: Når dannelse bliver automatik, umenneskeliggøres kulturen. Havnepolitiet har overtaget kystsikringen.

At vokse op i kulturen og være fremmedgjort

Den første afgørende debat om dannelsen, og opgaven for dannelsen i det 20. århundrede opstår i forlængelse heraf: Kulturen bliver en anden-natur: Mennesket

bliver et væsen, der er vokset op med maskiner, pædagoger, forvaltere og hjælpemidler. Det giver stadig mindre mening som Rousseau at hævde, at det handler om at aktualisere naturen i kulturen, og det bliver stadig mere problematisk at få plads til dannelsen i Wirtschaftswunder og bureaukratisystematik, samtidig med at vekslerne, der skal trækkes på dannelsen synes at vokse. Dette misforhold mellem forventningshorisont og erfaringsrum er gødning på kulturpessimismen, der allerede næres af, at humanvidenskaberne bliver trængt af fagkompetencerne. De uddifferencierede fagkompetencer anses for dem, der fremmedgør mennesket i sin anden-natur, det der bilder det ind, at det er tal, skruer og funktioner fremfor mennesker. Dannelsen synger med tandhjulenes raslen: Man forsøger nemlig at danne gennem videnskab – humanistiske fag skal videnskabeliggøres, de skal have en metode. I et vist omfang synger dannelsen med på dette kor af hamrende maskiner, som Björk gør det i begyndelsen af Lars von Triers *Dancer in the Dark*, blot mindre effektivt end maskinerne og mindre smukt end Björk. En del af de mindre radikale, der ikke mener, at dannelsen hermed er blevet presset til slet og ret at begå selvmord, indtager en holdning til fremmedgørelsen: Dannelsen er det, der skal modsige fremmedgørelsen eller være modstand mod fremmedgørelsen.

Hvad er fremmedgørelse? Fremmedgørelse er, når mennesket har frembragt noget, der står overfor det som fremmed; når mennesket ikke kan kende sig selv i sin egen verden. Omvendt: Menneskets verden er blevet ligbleg gennem det kliniske blik, som det har kortlagt enhver detalje, enhver myres færden i. Mennesket har lukket sig inde i sin egen gummicelle, dannelsen kan ikke skære mennesket fri, men det kan lære mennesket at bevæge sig i en spændetrøje.

Substans og accidens (resumé)

Med et skema fra antikken og middelalderen kan man illustrere dette: En substans er bærer af nogle egenskaber. Hvis egenskaberne udskiftes ændres substansen ikke. Dannelsen handlede om at ændre substansen ved at lade den møde verden; at lade verden nedbryde jeg-substansen for at en verdens-substans kunne dannes, der var i overensstemmelse med verden og kultur.

Med tabet på troen på, at en sådan overensstemmelse er andet end vold og magt, og at sandhed er andet end konstruktion, har indbildningen forandret betydning:

Indbildning er blevet til illusion. Dannelsen er en illusion. Når man ikke længere tror på at man kan forandre substansen, hvad gør man så? Man giver sig til at forandre egenskaberne, accidenserne. Egenskabsforandring, det hedder kompetenceudvikling. Ingen organisation har tid til at vente på dannelse. Og alligevel er der hele tiden krav om omstilling. Man må blot have for øje, at den omstillingsparathed, der kræves, handler om at udskifte accidenser og ikke om at nedbryde substanser for at lade dem danne sig.

Dannelsen er således ikke blot flyttet ned i sin egen kælderetage, den er blevet besat af en, der spiller rollen som dannelse.

Kompetenceudvikling

Kompetenceudvikling handler ikke om at blive menneskelig, men om at blive mennesket lig; at ligne det menneskelige, at udsende tegn på det menneskelige. Renæssancens fokus på tegn synes at have fået sin genkomst: Det handler om at vise, at man er duelig. Renæssancen handlede om at synliggøre sin indbildning fra Gud, en Aufbildung. Oplysningen og romantikken handlede om at blive en menneskelig Gebilde, at skabe sig selv som menneske. Vores modernitet handler om at indbilde de andre. Det er her, vi står i dag.

[Gå på opdagelse i dette tema](#)

Med *Filosoffen* på
DANNELSEREJSE
Den moderne litteratur på en uge